

ДЕНЬ ЄВРОПИ В УКРАЇНІ

ДЕНЬ ПАМ'ЯТІ ЖЕРТВ ПОЛІТИЧНИХ РЕПРЕСІЙ

1. День Європи в Україні

День Європи – це символ започаткування нової успішної моделі мирної співпраці між державами, що ґрунтується на спільних цінностях та інтересах.

Рішення щодо відзначення Дня Європи в Європейському Союзі було прийнято у 1985 році на Саміті Ради ЄС у Мілані. До 1997 року це свято мало переважно культурно-мистецьку спрямованість та носило обмежений характер.

У 1997-1998 роках до святкування Дня Європи залучилися держави-кандидати на вступ до ЄС. У цих країнах святкування набуло певного політичного забарвлення і було спрямоване на формування громадської думки стосовно підтримки вступу до Євросоюзу. Проводилися регіональні конференції та круглі столи; публічні дебати, виступи на телебаченні та радіо громадських діячів; широка інформаційно-роз'яснювальна кампанія; культурно-розважальні програми та спортивні змагання тощо.

Україна – єдина держава не член ЄС, в якій на державному рівні відзначається День Європи (цей день святкують також у країнах-кандидатах – Македонії, Туреччині).

Щорічне відзначення згаданого заходу в нашій державі започатковано Указом Президента України від 19 квітня 2003 року № 339/2003, яким встановлено третю суботу травня датою святкування в Україні Дня Європи.

Традиційно, урочиста церемонія відкриття Дня Європи проходить у Києві. На центральній вулиці м. Київ – Хрещатику облаштовується так зване "Європейське містечко" за сприяння Представництва ЄС в Україні та посольств держав-членів ЄС. Таке містечко складається з павільйонів, що представляють Україну, кожну державу-члена ЄС, Європейську Комісію та міжнародні організації. У павільйонах презентується географія, культура, історія та найбільші міста держав-членів ЄС, організовуються публічні дебати з послами та представниками української влади, проводяться вікторини з європейської тематики та мовні курси, облаштовуються "куточки національних страв" держав-членів ЄС тощо.

Протягом останніх років успішно апробовано практику широкомасштабного святкування Дня Європи у регіонах України. За сприяння Представництва ЄС в Україні та посольств держав-членів ЄС спільно з місцевими обласними, міськими та районними державними адміністраціями в обласних центрах та містах України щорічно проходять святкові заходи. Крім участі в офіційному відкритті святкування Дня Європи, відбуваються зустрічі послів держав-членів ЄС з представниками органів місцевих та обласних влад, студентами та викладачами місцевих університетів, представників неурядових та громадських організацій, засобів масової інформації.

Багаторічний досвід організації Дня Європи в Україні вказує на те, що цей День поступово стає справою державного значення і відіграє непересічну роль у формуванні громадської думки в Україні про майбутнє нашої держави в європейській сім'ї народів.

Історичні віхи європеїзації України

Важливою складовою базових політичних змін в Україні є модернізація держави. У цьому контексті важливо розуміти, що сьгоднішні державотворчі процеси сягають своїми коріннями в далеке минуле. Аналіз політичних процесів в Україні протягом її тисячолітньої історії дозволяє виокремити декілька хвиль європеїзації України. *Перша хвиля* розпочалася на рубежі нашої ери і була пов'язана з розвитком різноманітних зв'язків східнослов'янської еліти з давньогрецькими містами-державами Північного Причорномор'я – центрами грецької та елліністичної культури. Завершення цієї хвилі відбулося в X – XIII ст. унаслідок цивілізаційного вибору Володимира Великого (980 – 1015), який став найважливішою компонентою для вирішення євроінтеграційного процесу східного слов'янства – його християнізації і тим самим входження Давньоруської держави як рівного і повноправного члена до християнської спільноти Європи.

Друга хвиля мала місце в XIV – першій половині XVII ст., коли Україна після входження до складу Польщі і Великого князівства Литовського в економічному, політичному та культурному відношенні ставала складовою європейського світу.

Третя хвиля охоплює період другої половини XVII – XVIII ст. – час існування Української козацької держави, виникнення і розвиток якої стало результатом засвоєння українським козацтвом західних цінностей життя.

Четверта, п'ята та шоста хвилі європеїзації публічного управління були спільними з процесами російської модернізації і пов'язані відповідно з реформами Петра I та його наступників, реформами 60-х рр. XIX ст. Олександра II та реформами 1900-х рр., зокрема П. Столипіна.

У процесі *нової хвилі європеїзації*, яка розпочалася після проголошення у 1991 році незалежності України, важливим завданням є конструктивне розв'язання проблем, що склалися в українському суспільстві. Як свідчить вітчизняна та зарубіжна практика, особливе значення для цього має поглиблення реформування політичної системи та системи публічного управління відповідно до європейських стандартів.

Процеси європеїзації за часів Київської Русі

У процесі виникнення будь-якої держави відбувається консолідація етносу, складання території, розвиток форм об'єднання суспільства та поділ його на окремі прошарки, формування владних структур і устрою держави тощо. Такий тривалий і складний шлях пройшла і Давньоруська держава, в ході якого вона постійно запозичувала досвід інших країн, зокрема і щодо організації державної влади. Певний вплив на формування державності східних слов'ян здійснили давньогрецькі міста-держави Північного Причорномор'я – форпости європейської цивілізації. Саме з розвитком різноманітних зв'язків з ними, починаючи з рубежу нашої ери, дослідники пов'язують початок першої хвилі європеїзації. Сприйняття слов'янською елітою традицій передової європейської античної державності стало зачатком євроінтеграційного процесу слов'янства.

Виникнення держави в IX ст. знаменувало завершення еволюційного періоду і перехід до етапу її функціонування. Зміни в житті східних слов'ян, що припали на IX – X ст. були співзвучні загальному рухові історії європейського континенту, де з різним темпом проходило втягнення колишніх «варварів» до орбіти середземноморської (греко-римської) цивілізації. Поява раних держав підштовхувала до оформлення інститутів влади, поволі усталювалися соціальні структури суспільств, почало утверджуватися поняття приватної власності, яке стане основою основ європейського життя на все наступне тисячоліття. З колись античної культури, італійських теренів, розпочали свій тріумфальний похід по Європі міста – вже не як племенні городи, а як центри ремесла й торгівлі. Урбанізація, своєю чергою, дала стимул розвитку товарного виробництва й обміну між різними сферами господарства та різними країнами, а з плином часу перетворила місто на осередок, де владі збройних кланів («державі») вперше протиставляється паростки громадянського суспільства у формах міського самоврядування.

Нові реалії потребували суттєвого вдосконалення організації державного життя, яке перш за все пов'язане з реформами Володимира Великого. Найважливішим нововведенням стала релігійна реформа і запровадження християнства, завдяки чому Русь прилучалася до європейських держав і обрала європеїзований шлях політичного розвитку. Саме після християнізації протягом IX – X ст. слов'янських держав, а також Угорщини та країн Скандинавії європеїзм набуває образ геополітичної завершеності і культурно-континентальної спільності. У підсумку, зазначає Орест Субтельний, Русь стала невід'ємною складовою процесу формування європейської цивілізації.

Хрещення Русі, що пов'язало її з Європою, мало вплив на всі сфери духовного, економічного, суспільного життя. Зокрема, одним з елементів європеїзації стала рецепція (запозичення) римського права, яке збагатило місцеве звичаєве право новими нормами і поняттями. Займаючи історично важливу контактну зону між Арабським Сходом і Західною Європою, Візантією та Скандинавією слов'яни постійно збагачувалися їхнім досвідом. Причому на різних етапах історичного розвитку питома вага впливу сусідніх культур була неоднакова. Все залежало насамперед від політичної орієнтації самих східних слов'ян, які в цьому процесі не були пасивною стороною.

На думку Володимира, християнська Візантія, з її високою культурою, давніми державними традиціями, блиском імператорського двору могла слугувати певним еталоном у створенні нових соціальних і політичних інституцій Давньоруської держави. При цьому немаловажна роль мала належати християнству як ідейній основі нових форм суспільного життя. Тим більше, що православ'я, яке вже з IV ст. стало державною релігією Візантійської імперії, мало струнку церковну організацію та ієрархію, з самого початку було однодержавною інституцією, чітко проводило ідею єдиного бога в єдиній державі на чолі з єдиним правителем.

Якраз останнє стало одним з вирішальних чинників запровадження на Русі християнства візантійського зразка, оскільки такі взаємовідносини держави і церкви, на відміну від універсалістських тенденцій папства, більше відповідали особливостям давньоруського суспільства і відповідно знаходили розуміння та підтримку еліти.

Однак, якщо західноєвропейські і, певною мірою, південнослов'янські держави, які виникли на основі міжформаційного синтезу з давнім рабовласницьким ладом і успадкували його як матеріальну основу у вигляді форм виробництва, ремесла, державних інститутів, так і духовну – у вигляді величезних

духовних надбань і традицій, Давньоруська держава виникла в результаті спонтанного розвитку союзів східнослов'янських племен.

Тому, як добре розумів Володимир Великий, реально вийти на один рівень з ними вона могла лише запозичивши та освоївши через візантійське посередництво культурні досягнення античної цивілізації. Невипадково, цілий комплекс реформ, які мали докорінно трансформувати давньоруське суспільство, він розпочинає саме з реформи освіти і релігії. Слід підкреслити, що релігійна реформа була тісно пов'язана з освітньою реформою, в ході якої запроваджувались школи, в тому числі палацова школа підвищеного типу, призначена для підготовки управлінської еліти. Освіта стає важливою сферою державної політики.

Зокрема, Володимир Великий, розуміючи значення підготовки управлінських кадрів для розбудови молодої держави, засновує за прикладом Константинопольського університету палацову школу в Києві, яка призначалася, перш за все, для дітей київської знаті, з яких готувались кадри для державного апарату, різних сфер церковного та культурного життя. За свідченням Хроніки М.Стрийковського (1547 – 1582), Володимир віддав на навчання «всіх названих синів своїх і біля них кілька сотен боярських дітей». Навчання базувалося на засвоєнні традиційного для Давнього Риму «тривіуму», де опановували граматику, риторіку і діалектику та «квадріуму» – з арифметикою, геометрією, астрономією і музикою, іншими словами, так званих «семи вільних мистецтв» – стандарту античної освіти, що залишалися ним до XV–XVI ст. Вивчали також слов'янську, руську, грецьку мови. Тобто, Володимир, а потім і Ярослав Мудрий (1019 – 1054), подібно до європейських монархів Карла Великого та імператора Оттона, виступали покровителями шкільництва, дбаючи, насамперед, про піднесення освіченості серед аристократичних верств.

Причому молода держава у своєму політичному та культурному житті була тісно пов'язана як з західноєвропейським світом, так і з Візантією. Особливістю київської церкви був її універсалізм, культивування духу вселенськості, збалансоване ставлення як до східних, так і до західних християн. Східна і західна церкви сприймалися як два світи однієї вселенської християнської церкви. Тому, весь час існування власної державності – від прийняття християнства і до середини XIV ст. – Україна вважала себе складовою європейської християнської спільноти. Вона зуміла сприйняти як візантійську релігійну і культурну традицію, так і західноєвропейські суспільно-політичні інститути, пристосовуючи їх до потреб власного життя. Тому, в цілому, давньоруське суспільство демонструвало тенденції, характерні для становлення сучасної європейської цивілізації:

1. В Київській Русі не прищепився політичний візантизм, оскільки широке розповсюдження православ'я розпочалось тоді, коли вже існувала держава і визначились певні традиції. Тому тут, як і в Західній Європі, державна і церковна влада, на відміну від Візантії і згодом Московської держави, були розділені, причому кожна з них залишалася автономною у своїй власній сфері.

2. В державному житті Русі і Західної Європи багато в чому співпадали форми суспільного ладу: дух свободи, культивування договірних відносин, пошанування прав і гідності індивідуума, обмеження монархічної влади князя боярською радою і народним віче, територіальна децентралізація близька до федералістичних засад, самоврядування міських громад тощо.

Загалом, давньоруське суспільство демонструвало тенденції, характерні для становлення сучасної європейської цивілізації. Особливо посилювався синтез впливів у Галицько-Волинському князівстві, коли у вжиток увійшло безліч нових реалій політичного і соціального життя. Метафорично суть цих відмінностей науковці окреслюють як початок зближення русько-візантійського Сходу з латинським Заходом.

Слід відзначити, що XIII ст. стало переломним як в історії Західної Європи, так і Русі. На Заході у XIII ст. розпочався процес руйнування середньовічної цивілізації і в гострій політичній боротьбі розгорталося становлення сучасної цивілізації. Йшов процес утворення національно-територіальних держав світського типу, з раціоналістичним сприйняттям, автономією особи і обмеженням влади законом. На Русі в умовах роздробленості теж визрівали передумови для єдності на новій основі – політичній, економічній, культурній. Україна в своєму розвитку у XIII – на початку XIV ст. прямувала до створення однаціональної об'єднаної держави, про що свідчить об'єднання Данилом Галицьким (1205 – 1264) під своєю владою більшості українських земель напередодні монгольської навали.

Унаслідок постійних контактів з угорськими, чеськими та польськими сусідами відбулось запозичення багатьох взірців, які ввійшли в практику різних сфер суспільного життя. У 1253 р. у Дорогичині відбулася коронація Данила Галицького на короля Русі, здійснена папським послом, яка мала зміцнити церковні та політичні зв'язки Русі з латинським Заходом і забезпечити військову допомогу в боротьбі проти Золотої Орди. Вживались і відповідні ознаки королівської влади: вінець (корона), герб, печатка, прапор. У XIII ст. з'являються невідомі в інших князівствах Русі посади дворського («палатина») та печатника («канцлера»), поширені в західноєвропейських країнах. Під впливом латиномовного акта у княжих канцеляріях оформилися канони руської ділової мови. Унаслідок реорганізації війська, проведеної Данилом, його важкоозброєна кіннота вперше на Русі вдяглася у звичний для Європи рицарський

обладунок. Чимало галицьких бояр, на кшталт західноєвропейських феодалів, мали власні досить сильні дружини, жили в укріплених замках.

Варто згадати батька Данила Галицького – Романа Мстиславовича (1198 – 1205), який, набагато випередивши час, у 1203 р. ініціював проведення реформ так званого «доброго порядку», за яким пропонував запровадження майорату, тобто обов'язкової передачі княжого столу і всіх земель старшому синові, та обрання в разі смерті київського князя його наступника шістьма найвпливовішими на той час на Русі князями – галицько-волинським, чернігівським, володимиро-суздальським, полоцьким, смоленським та рязанським. Пізніше така практика була запроваджена в Німеччині при виборі курфюрстами імператора Священної Римської імперії.

Західна цивілізація передусім є міською цивілізацією. Давня Русь розвивалася у цьому ж руслі, хоча за часів Київської Русі її міста були не стільки торговельними, ремісничими і культурними, скільки політичними центрами. Проте ситуація змінюється у XII – XIII ст., коли в князівстві виникає понад 80 міст. Галицько-волинські князі за прикладом західноєвропейських монархів починають активно протегувати містам і міському патриціату, серед якого було чимало іноземців. Перші згадки про появу німецької колонії у Володимирі-Волинському відносяться до правління Романа Мстиславовича. В подальшому громади іноземців з'являються у низці інших українських міст – Перемишлі, Львові, Сяноку. До часів Льва Даниловича (1264 – бл. 1301) відносяться відомості про практику застосування окремих норм магдебурзького права, занесеного німецькими купцями та ремісниками.

Тут доречно підкреслити, що магдебурзьке право – один з видів права міських общин Західної Європи в середні віки – веде свій початок від «єпископської конституції» 1188 р. архієпископа Віхмана та грамоти Альберта 1294 р., що визнали самостійність м. Магдебурга. Першими письмовими пам'ятками цього права були «листи», які Магдебург направляв різним містам (перший – у 1261 р. м. Вроцлаву). Так же називався і збірник законів XIII ст., що утворився з «Саксонського зеркала» (*Spekulum saxonum*) і міського муніципального права (*jus Municipale*). Магдебурзьке право в Німеччині ввібрало в себе помітний вплив права римських міст. Воно конституювало міське населення як самостійну общину і міський стан, визнавало за жителями міст особисту свободу (*Stadtluft macht frei* – «міське повітря робить вільним»). До XIV ст. воно набуло майже завершеного вигляду, тоді ж почалася масова рецепція магдебурзького права іншими містами Центральної Європи, оскільки вони опинилися в соціально-економічних і політичних умовах, подібних до міст феодальної Німеччини.

Перше в Україні надання магдебурзького права місту Сяноку Юрієм II (1323 – 1340) у 1339 р. свідчить, що Галицько-Волинська держава в цьому плані не відставала від інших центральноєвропейських країн. Значною мірою це обумовлювалося тим, що князівство активно розвивало зовнішню торгівлю і було однією з важливих ланок загальноєвропейської торговельної системи. Зокрема, на великі галицько-волинські міста Галич, Володимир, Берестя, Дорогичин та інші припадала значна частина балтійсько-чорноморської торгівлі через таку важливу транзитну магістраль як Вісла – Західний Буг – Дністер, що замінила занепалу дніпровську артерію. Західні колонії, насамперед німецькі, відігравали роль провідників європейських впливів і посередників у торговельних і культурних зв'язках з країнами Європи.

Отже, розвиток Київської Русі, особливо в X – першій половині XIII ст., характеризувався значним поступом, в ході якого відбувалися взаємодія, взаємонакладування і взаємопоєднання національної, візантійської та західноєвропейської традицій. Проте подальший розвиток подій суттєво загальмував процес європеїзації. У XIII–XIV ст. східне, греко-слов'янське вогнище європейської культури зазнало жорсткого руйнування татаро-монгольською і турецькою агресією. Ці геополітичні зміни визначили подальші долі східного християнства, «греко-слов'янський світ надовго був відкинтий з орбіти й ритму загальноєвропейського розвитку».

Особливості процесу європеїзації України в XIV – XVIII ст.

У XIV – першій половині XVII ст. відбувається друга хвиля європеїзації України, пов'язана з її входженням до складу Польщі і Великого князівства Литовського, коли Україна в економічному, політичному та культурному відношенні ставала складовою європейського світу. Це розширювало можливості для синтезу давньоруської спадщини та надбань Західної Європи. В українських землях активно впроваджуються західні моделі та принципи суспільно-політичного життя, розпочинається процес еволюції до індивідуалізму, приватної власності та правового суспільства. Зокрема, формується станове представництво – ознака зрілого феодального устрою. Територіальна децентралізація Великого князівства Литовського багато в чому гарантувала збереження традиційного місцевого укладу українських земель, їх вільний розвиток на європейський зразок. Ця широка автономія земель базувалася на договірних відносинах, закріплених так званими уставними земськими грамотами, в яких визначалися умови, на яких населення приєднаних областей визнавало владу великого князя литовського.

Подальший розвиток отримала давньоруська традиція відносин васалітету, яка на відміну від підданства, що утверджувалося в Московській державі, включала поняття свободи, передбачала певну

автономію суспільства (особи) від влади. Соціальні відносини розвиваються у напрямі творення станової організації суспільства на підставі юридично визнаних прав, привілеїв та обов'язків. Станова організація, невідома в Київській Русі, проникає в Україну із заходу, через Польщу. Проте корпоративна структура тут поступово руйнується. У Польщі різниця між ступенями шляхетства була ліквідована ще наприкінці XIV – на початку XV ст., а у Великому князівстві Литовському на століття пізніше. Наприкінці XV – на початку XVI ст. в ньому не простежується наявність родових корпорацій знаті, а в середині століття створюється організоване представництво шляхти на загальнодержавних сеймах. Станова організація являла собою важливий етап на шляху утвердження класової структури суспільства.

Основним правовим інститутом у Великому князівстві Литовському залишається право власності, що почало утверджуватися в Київській Русі ще в домонгольський період. Привілеї 1413, 1434 і 1447 рр. встановили межі великокняжої влади щодо особистого майна, державних повинностей, а також влади над князями, панами, боярами, духовенством та міщанами. Юридичним кодексом, який унормував як засади державного устрою, так і положення цивільного та кримінального права став Литовський статут 1529 р.

Литовські статuti 1529, 1566, 1588 рр., в яких органічно поєдналися норми «Руської правди», римського права, привілеїв великого князя, звичаєвого права, ряду чеських, польських та німецьких судєбників, радикально реформували усю систему влади й управління і перетворили Велике князівство Литовське в цілому і Україну зокрема, на складову європейського правового простору. Статут 1529 р. складався з 13 розділів, поділених на 264 артикули, що містили норми державного, адміністративного, цивільного, сімейного, кримінального та інших галузей права. Унікальність цього кодексу полягає в тому, що його кодифікаторам вдалося розробити таку систему права, яка стала однаково прийнятною в усіх кутках величезної держави.

Слід відзначити, що Статут містив ряд ренесансних політико-правових ідей щодо рівної відповідальності перед законом як підданих, так і володаря та уряду; введення інституту присяги усіх без винятку службових осіб, починаючи від великого князя; законодавчої регламентації охорони інтересів приватної особи через запровадження інституту адвокатури, у тому числі безкоштовної – для неімущих; принципу персональної відповідальності перед законом, коли провина порушника не поширювалася на членів його родини; детальне відпрацювання майнових і особистих прав жінок; недиференційоване ставлення до представників різних конфесій та етнічних груп тощо. Литовський статут де в чому перевершував тогочасні кодекси законів у західноєвропейських країнах. Пізніше його було використано при складанні «Соборного уложення» в Росії (1649 р.), його ж нормами керувалися в Гетьманщині в середині XVII – XVIII ст.

Наприкінці XV – на початку XVI ст. поширюється практика надання містам магдебурзького права, яке звільняло їх від суду і адміністративної влади великокнязівських урядників. На початку XVII ст. ним користувалася вже більшість значних міст України, отримуючи право на самоуправління, вироблення власних правових норм, податковий і судовий імунітет, право власності на землю, пільги в занятті ремеслом і торгівлею, право на організацію ремісничих цехів і проведення ярмарків. Запровадження магдебургії дало можливість певною мірою «європеїзувати» міське життя, ввести його в чіткі правові норми. Його поширення сприяло появі нових рис ментальності населення, формуванню засад громадянського суспільства. Цей період став часом зародження, становлення й розвитку вітчизняних форм місцевого самоврядування, а також його європеїзації.

Особливе значення мали процеси Реформації та Контрреформації, які розпочалися в першій половині XVI ст. Кожна з цих суспільно-політичних течій по-своєму вирішувала назрілу потребу оновлення релігійного життя, а разом з ним і всього соціально-культурного буття європейських народів. Ускладнення суспільно-політичного процесу і дедалі відчутніший брак світської культури об'єктивно сприяв посиленню західних впливів. Після певної паузи в поступальному розвитку культури, своєрідного інтелектуального і культурного застою, розпочинається переорієнтація на західну цивілізацію, активне засвоєння на національному ґрунті надбань західноєвропейської культури.

Тісні економічні, торговельні, культурні зв'язки із Заходом зродили попит на людей високої освіти, які були потрібні як для певних професій, так і для науки, культурного життя. Вже в XIV ст. українці починають виїждати на навчання до університетів Італії, Франції, Німеччини, Чехії, Австрії. Тільки в Краківському університеті у XV – першій половині XVI ст. одержало освіту не менше 1 200 вихідців з України. На початку XVI ст. ми зустрічаємо їх на професорських посадах у багатьох західноєвропейських університетах. Серед них можна назвати Юрія Дрогобича, Павла Русина, Лукаша з Нового Міста та ін. Саме вони стали носіями нових гуманістичних ідей Відродження, збагатили своїми творами ренесансну культуру, в яких відчутне нове розуміння людини-особистості.

Головними центрами культурного й наукового життя стають Львів, Острог, Луцьк, Київ, Перемишль. Тут зароджувався й міцнів, структурно оформлявся український гуманістичний рух, завдячуючи як

безпосереднім контактам із гуманістами Західної Європи, так і через ознайомлення українських авторів із творами європейських мислителів.

Культурний і соціально-економічний прогрес, що розпочався в Україні у XV ст., створював передумови для виникнення нового способу життя, нових суспільних відносин, пробуджував національну свідомість. Серед широкого загалу православних зростає усвідомлення, що без реформи церковного життя і оновлення форм культури, піднесення рівня своїх шкіл на основі використання досвіду як єзуїтських, так і протестантських шкіл неможливо зберегти свої позиції, в тому числі і в сфері публічного управління. Ініціативу взяли на себе православні магнати та міщанські братства, які можуть слугувати прообразом громадянського суспільства. Першим українським навчальним закладом європейського типу стала Острозька академія, створена з ініціативи князя Костянтина Острозького. Академія заклала механізм реального компромісу між східнослов'янськими просвітницькими традиціями і «латинською наукою».

Поява школи слов'яно-греко-латинського типу було справжньою революцією в освітній православній традиції, уперше поєднавши на рубежі греко-слов'янського культурного ареалу і католицької Європи візантійський «Схід» із латинським «Заходом». Синтез «слов'яно-греко-латинських» наук став прикладом для навчальних закладів, створених міщанськими братствами, тому академію по праву можна назвати фундаментом широкого оновлення національної освіти кінця XVI – початку XVII ст. В більш широкому плані, перехід до вивчення семи вільних наук мав величезне значення з далекими наслідками культурологічного й світоглядного характеру, започаткувавши зрушення у всій філософській орієнтації української культури. Нові школи, за образним висловом Дмитра Чижевського, розвертали Україну-Русь «обличчям до Заходу». Особливу роль відіграла Києво-Могилянська академія, через яку до кінця XVIII ст. пройшло понад 25 тис. юнаків. Засвоєння ідей Контрреформації на національному ґрунті сприяло входженню українського православ'я у коло нових ідей, символів, мистецьких форм, пов'язаних з формуванням бароко.

Взаємодія *Rex Latina* у польському варіанті та *Rex Orthodoxa* в українсько-білоруському поклали початок синтезу латинства і візантизму, а це означало виникнення загальноєвропейського процесу інтеграції у сферах культури і мистецтва, суспільної думки, права і економіки.

Поворот освіти, письменності, політичної культури «обличчям до Заходу», започаткований острозьким гуртком наприкінці XVI ст. і продовжений київськими інтелектуалами 1620 – 1640-х рр. ідейно підготував Визвольну війну середини XVII ст., яка переросла в Українську національну революцію. Ідеї Відродження, гуманізму, Реформації й православної Контрреформації знайшли сприятливий ґрунт в умовах запеклої боротьби за національну державність, економічну незалежність, політичні й громадянські права. Ментальність українців піднімається на рівень національної самосвідомості, осмислення себе окремим народом із власною історією, державою, культурою.

Таким чином, Українська національна революція зруйнувала старий світ і розчистила простір для остаточного утвердження нових цінностей, заклавши основу для формування модерної нації.

Третя хвиля європеїзації пов'язана з існуванням Української козацької держави у другій половині XVII – XVIII ст., виникнення і розвиток якої стало результатом засвоєння українським козацтвом західних цінностей життя.

Майже півторастолітнє існування автономної Гетьманщини, попри постійний наступ на її права, було часом активного розвитку процесів європеїзації у багатьох сферах, у тому числі й у сфері державного управління. Гетьманщина хоча й повільно, можливо з певним запізненням, йшла по шляху, притаманному передовим країнам Європи.

Механізм функціонування політичної влади дозволяє охарактеризувати політичний режим Гетьманщини як республікансько-демократичний, що поєднував у собі елементи як прямої, так і опосередкованої демократії, і базувався на полково-сотенному адміністративному устрої. Політичний устрій Гетьманщини складався відповідно до державницьких традицій Запорізької Січі, якій були притаманні такі демократичні елементи, як: рівноправність всіх козаків, прийняття рішень більшістю, унікальний в європейській державно-управлінській практиці того часу принцип виборності усіх посадових осіб у державі, абсолютна свобода козака в поєднанні з військовою дисципліною.

Українська політична думка цього періоду мала європейські орієнтири, в межах якої розроблялася концепція європейської України. На разі доречно пригадати Конституцію Пилипа Орлика 1710 р., в якій було зроблено першу спробу реформувати систему державного управління на засадах європейських принципів поділу влади, народного представництва і незалежного місцевого самоврядування. По суті це був «соціальний контракт» влади і суспільства. Михайло Драгоманов давав дуже високу оцінку цьому документу, називаючи його «Конституцією України», де проявилася ідея лібералізму та вплив західноєвропейського парламентаризму. За Конституцією вища виборна влада держави, гетьманська, обмежувалася виборною Генеральною Радою, куди мали входити Генеральна старшина та полковники (виборні на своїх рівнях) і делегати від полків – Генеральні радники. Без попереднього рішення і згоди

Ради гетьман не міг на власний розсуд нічого «ні починати, ні вирішувати, ні здійснювати». У час між скликаннями Генеральних Рад всі нагальні й поточні питання державного життя гетьман мав вирішувати за порадою Генеральної старшини. Фактично пропонувався проект президентсько-парламентської республіки, якої в той час в Європі ще не існувало.

У Конституції наголошувалося, що кожен зі старшини «заступаючи свій уряд, повинен скласти за публічно ухваленою формою тілесну присягу на вірність батьківщині, чесну відданість гетьману й виконання обов'язків служби». Водночас, якщо у діях гетьмана будуть помічені порушення законів або таке, що завдає шкоди «вольностям і небезпечно для батьківщини», тоді члени Генеральної Ради мають право скористатися «повною свободою голосу».

Особливо підкреслювалася необхідність боротьби зі зловживанням владою, в чому гетьман мав бути «гідним наслідування прикладом». У ст. X говорилося, що оскільки «усі тягарі і здиство нещасного простолуду беруть свій початок із підкупу за сприяння особам, що просять і домагаються судових посад, не користуючись довірою і не маючи заслуг, але ненаситно прагнучи до власного збагачення, розбещуючи урядовців, козаків і простолудинів, завойовуючи прихильність гетьмана підступними дарунками, за допомогою яких намагаються без вільних виборів, всупереч праву і рівності, піднятися на вершину полкових та інших урядів і почестей», то «найсерйознішим чином постановлялося», щоб всі посади заміщувалися на основі «вільного волевиявлення і голосування», а не призначалися «на основі дружніх стосунків і особистої прихильності».

За Березневими статтями 1654 р. продовжувала діяти попередня правова система, що склалася у період Визвольної війни і яка була відмінна від системи імперського права. Так, коли на початку ХІХ ст. М. Сперанський разом з головою української кодифікаційної комісії графом П. Завадовським та групами кодифікаторів права на чолі з А. Повстанським і Ф. Давидовичем уклали «Звід місцевих законів губерній і областей, приєднаних від Польщі» та «Зібрання цивільних законів, діючих у Малоросії» під назвою «Зібрання малоросійських прав», то з 1 255 статей «Зібрання малоросійських прав» 515 ґрунтувалися на нормах Литовського статуту, 58 – на Магдебурзькому праві, 224 – на його різновиді – Хелмінському праві й 457 – на «Саксонському зерцалі» (основному джерелі Магдебурзького і Хелмінського права).

Гетьманщина мала досить розгалужений управлінський апарат, який складався з багатьох центральних та місцевих установ. Для його нормального функціонування вимагалася чимало кваліфікованих спеціалістів різного профілю, які б мали військову, адміністративну, правову, фінансову тощо підготовку. Київська академія, колеґіуми надавали своїм учням ґрунтовні знання загальноосвітнього характеру, але вони не готували фахівців з окремих галузей знань. Спеціальна освіта набувалася переважно практикою. Велику роль у підготовці кадрів для адміністративно-судових і фінансових органів відігравали гетьманські канцелярії центральних та місцевих установ і особливо Генеральна військова канцелярія – вищий виконавчий орган Гетьманщини, за посередництвом якого гетьман здійснював своє адміністративне, судове, фінансове управління, а також зовнішні зносини.

У 40-х рр. ХVІІІ ст. при ній було створено спеціальний навчальний заклад напіввійськового типу – канцелярський курінь у Глухові. Він підпорядковувався генеральному писареві, безпосередньо керував ним старший канцелярист. До куреня приймали юнаків переважно із старшинських родин, які мали свідоцтво про закінчення Київської академії. Знаходились вони на утриманні Військового скарбу. Навчання складалося з теоретичної та практичної підготовки. Вивчалися юриспруденція, камеральні (фінансово-економічні) науки, військова теорія. Після закінчення канцеляристи призначалися на посади сотників, бунчукових товаришів, полкової старшини тощо. Створення Глухівського куреня фактично співпадало з аналогічними процесами у Західній Європі, спеціальні програми, орієнтовані на підготовку адміністративних кадрів для органів державної влади, починають відкриватися у провідних університетах з 20 – 30-х рр. ХVІІІ ст. За висловом М.С. Грушевського, Україна «жила єдиним життям, одними ідеями з Заходом», її культура і мистецтво в ХVІІ – ХVІІІ ст. «до самого упадку гетьманщини» були західними.

Варто згадати й думку І. Лисяка-Рудницького, який за естетичними світосприйманнями вважав Україну, належною до Сходу, а за політичною і соціальною структурою – до європейського світу. Унаслідок її розташування між світами грецько-візантійської й західних культур вона була законним членом їх обох і протягом усієї своєї історії намагалася синтезувати ці обидві традиції. Тому Україна, власне, ніколи не переживала доби насильного й раптового «узахіднення», аналогічного царюванню Петра в російській історії. І в цьому, зазначає І. Лисяк-Рудницький, аж ніяк нема нічого дивного. Країна, що від своїх початків була суттєво європейською – і в цьому значенні «західною», – не потребувала асимілювання до Європи шляхом наглої революційної перевертуні. Проте європейський характер України скріплювався завдяки впливам і контактам з іншими країнами. За його оцінкою до синтезу двох традицій «Україна наближалася у великі епохи своєї історії, за Київської Русі й за козаччини ХVІІ ст.». Проте, хоча ці епохи були багаті на потенційні можливості та часткові досягнення, в обох випадках остаточний синтез

зазнав невдачі, й Україна впала під тягарем надмірного зовнішнього натиску, а також від внутрішніх суперечностей.

Європеїзація України наприкінці XVIII ст. – на початку XX ст.

Унаслідок ліквідації наприкінці XVIII ст. автономії, Україна зазнала різкого повороту у геополітичному напрямку: була відірвана від Заходу й обернена обличчям на північ, за висловом М.С. Грушевського, «ткнута носом у глухий кут великоросійської культури й життя». Водночас, що стосується європеїзації публічного управління, то її четверта, п'ята та шоста хвилі, як зазначалося, були спільними з процесами російської модернізації і пов'язані відповідно з реформами Петра I та його наступників, реформами 60-х рр. XIX ст. Олександра II та реформами 1900-х рр., зокрема П. Столипіна.

Характеризуючи особливості цього процесу, слід відзначити, що початок європеїзації Росії був покладений Петром I, метою політики якого, як наголошував А. Тойнбі, було перетворення Російської імперії з православної світової держави на одну з локальних держав західної цивілізації. Перед Петром I стояло складне стратегічне завдання: наблизити громадянський і воєнний устрій Росії до західного рівня і стандарту тих часів і ввести Росію до західної спільноти як рівноправного члена, зберігши при цьому її політичну незалежність і культурну автономію у світі, де західний спосіб життя набув певної структурної визначеності. Це був перший приклад експерименту в напрямі добровільної самовестернізації держави зі східною суспільною системою.

Подальший процес європеїзації був пов'язаний з реформами Катерини II та Олександра I, основоположні принципи яких визначалися ідеями освіченого абсолютизму. «Установлення про управління губерніями Всеросійської імперії» 1775 р. визначало основні напрями реформи місцевого управління і виходило з принципу «поділу влад», тому губернські та повітові установи вперше засновувалися на поділові адміністративних, судових і фінансових функцій. Реформи Олександра I в ідеалі мали завершити будівництво тієї адміністративної споруди, яку почала зводити Катерина II, встановити ту політичну систему, до якої вона прагнула, тобто закріпити необмежену, централізовану, бюрократичну, підзаконну монархію. Об'єктивний сенс цієї реформи полягав у тому, щоб замінити систему особистих доручень, що заглиблювалася своїми коріннями до феодалної вотчини, системою установ з чітко окресленими функціями і визначеним порядком діловодства, звітності і контролю. З метою зміцнення вищого і центрального державного апарату, тіснішого зв'язку місцевих і станових установ з центром, посилення одноначальності в керівництві державою для підвищення особистої відповідальності чиновників усіх рангів і прискорення проходження справ та вирішення питань застарілі колегії у 1802 р. замінювались новими вищими виконавчими органами на європейський зразок – міністерствами.

В основу організації кожного міністерства покладалася принцип одноначальності. У результаті на зміну променевої системі управління з її підпорядкованістю губернаторів і воевод, місцевих установ кожній колегії окремо у певних питаннях, що панувала у XVIII ст., прийшло галузеве управління з лінійною системою відомчого підпорядкування кожної установи певному міністерству. Структура влади, таким чином, у підсумку реформ Катерини II та Олександра I організаційно і функціонально наблизилась до європейської.

Реформа державного управління поставила на порядок денний питання створення системи підготовки європейськи освічених чиновників. Завдання з надання загальної і спеціальної освітньої підготовки чиновників цивільної служби покладається на мережу створених у ході освітньої реформи 1803 – 1804 рр. університетів та гімназій, зокрема, на відкритий у 1805 р. Харківський, а в 1834 р. – Київський університети. Саме, університети перетворювалися на основне джерело підготовки освічених управлінців до початку XX ст., оскільки Статут 1804 р. визначав їх головним завданням підготовку «юнацтва до вступу в різні звання державної служби». Студенти, які успішно закінчували курс університету, отримували ступінь дійсного студента, що давало право на чин XIV класу. Якщо студент на випускних іспитах показував високі знання, то йому присвоювався ступінь кандидата, який надавав право на чин XII класу. Таким чином, був здійснений перехід до німецької моделі підготовки державних службовців.

П'ята хвиля була пов'язана з реформами 60 – 70-х рр. XIX ст., які передбачали поглиблений варіант модернізації і переслідували мету забезпечити єдність суспільства на європейській основі і здійснювались одночасно у всіх сферах: в суспільно-політичній, соціально-економічній, духовно-культурній.

Скасування кріпосного права у 1861 р. прискорило промисловий розвиток України. Наприкінці XIX ст. вона посіла одне з перших місць в імперії щодо промислового розвитку, коли буквально за декілька років виникли цілі галузі промисловості. Розпочавши зі скасування кріпацтва уряд вдався і до інших модернізаційних заходів: земської, судової реформ тощо. Важливе значення мала земська реформа 1864 р., оскільки із появою земств було започатковано процес відділення публічної влади від державної. Запровадження місцевого самоврядування стало колосальним кроком вперед у справі європеїзації країни. Хоча його можливості були обмежені суто соціальними питаннями, воно стало важливим етапом становлення громадянського суспільства західного типу, оскільки всестановість представництва в органах

місцевого самоврядування ламало корпоративність суспільства, а часткова децентралізація, передача частини владних функцій від державного апарату органам самоврядування вивільняли суспільство з-під контролю держави на місцевому рівні, давали свободу громадській ініціативі, формували нову громадянську свідомість.

Істотні зміни внесла судова реформа, найбільш послідовна з реформ, проведена на підставі Судових статутів 1864 р. Вона проголошувала демократичні принципи судоустрою і судочинства: колишній становий, повністю залежний від адміністрації суд було замінено судом, який базувався на демократичних принципах. Проголошувалася виборність мирових суддів і присяжних засідателів, незмінність суддів і незалежність судів від адміністрації, рівність усіх перед законом, гласність і публічність засідань суду, усність. Засновувалась незалежна адвокатура, нотаріат, була проведена реорганізація прокуратури. Прокурорський нагляд керував слідством, виступав обвинувачем в суді, стежив за виконанням вироку. У результаті реформи було відокремлено судову систему від виконавчої влади, запроваджено статuti кримінального і цивільного судочинства, закріплено змагальність судового процесу. Запровадження гласного безстанового суду фактично обмежувало самодержавство. Це був перший елемент поділу влади, реалізований у Росії.

Проте, слід відзначити, що хоча розвиток західного укладу йшов динамічно, але був деформований. Він розвивався під жорстким контролем деспотичної держави, реформувалися лише окремі галузі життя, шляхом часткового запровадження досвіду західних країн силовими методами. Не було відповідного механізму розв'язання соціально-класових суперечностей, тобто західного типу суспільної організації. У підсумку суперечності заганялися всередину шляхом репресій, контролю, придушення особистості. Швидкий розвиток західного укладу вів до формування громадянського суспільства, горизонтальних зв'язків, появи політичних течій і партій, об'єднань за професіями. Все це вимагало змін як у правовій базі, так і системі влади. До цієї групи суперечностей відноситься і прагнення народів (Фінляндія, Польща, Україна) до автономії чи незалежного розвитку.

Певним чином ці суперечності розраховував усунути П. Столипін у ході шостої хвилі модернізації у 1900-х рр., але зазнав невдачі. Перша російська революція примусила царя Миколу II оголосити 17 жовтня 1905 р. Маніфест «Про удосконалення державного порядку», в якому декларувалися громадянські свободи слова, друку, недоторканості особи, совісті, зборів і союзів, запроваджувалась законодавча Державна дума з характерними рисами європейських парламентів. Приблизно п'ята частина депутатів Думи обиралася від українських губерній. Запровадження Думи із законодавчими функціями вимагало реформування вищих органів виконавчої влади, тому відповідно до указу «Про заходи щодо зміцнення єдності в діяльності міністерств і головних управлінь» від 19 жовтня 1905 р. Рада міністрів реорганізувалась на постійну вищу урядову установу, яка мала «спрямовувати й об'єднувати дії головних начальників відомств з предметів законодавства і вищого державного управління». Реформи державного устрою означали встановлення в Росії перехідної форми правління від абсолютної до дуалістичної монархії.

Але демократичні інститути в Росії могли набути стійкості і розвинулися лише за умови руйнування корпоративності. Столипінський варіант модернізації передбачав розпад найбільш масової корпоративної структури – селянської общини. Формування розвинутої верстви дрібних власників могло забезпечити дійсний перехід до поділу влади і парламентаризму. П. Столипін вважав, що руйнування селянської общини і перехід до фермерського господарства відкриє шлях для комплексу перетворень в інших сферах: соціальній (страхування робітників на випадок втрати ними працездатності), суспільно-політичній (недоторканість особи, громадянська рівноправність та ін.), національного устрою, освітньої (поширення грамотності і розвиток освіти), медичного обслуговування тощо. Було оголошено про підготовку законопроектів про свободу віросповідання, про громадянську рівноправність, про державне страхування, про реформу місцевого самоврядування (яке з 1911 р. було поширено також і на Правобережну Україну), про реформу середньої і вищої школи. Успішна реалізація цього варіанта модернізації дала б змогу подолати небезпечний розкол суспільства, кардинально змінити цивілізаційну парадигму в суспільстві на західну.

Не завершилась успіхом в силу історичних обставин і спроба спрямувати розвиток України в інше цивілізаційне русло під час Української революції 1917 – 1921 рр. Проте, як писав відомий український історик І. Лисяк-Рудницький, «немає сорому в тому, щоб бути переможеними у боротьбі за свободу. Навпаки, така поразка може стати джерелом духовної обнови, що з нього черпатимуть сили наступні покоління, продовжувачі цієї самої боротьби на новому історичному етапі». Дійсно, головні документи Центральної Ради – її Універсали, Конституція УНР свідчать про бажання побудувати державу на засадах справжнього народоправства та соціальних гарантій населенню, що визначається як головна мета нині діючого Основного Закону.

Так, у III Універсали Центральної Ради – першому самостійному державно-правовому документі української демократії початку XX ст. – закріплювалися такі основні положення, як: конституційна

спрямованість, розширення і закріплення місцевого самоврядування, утвердження демократичних прав і свобод тощо. Подальший розвиток ці ідеї отримали в IV Універсалі, зокрема, він стверджував, що джерелом влади є народ України (тобто закріплював принцип народного суверенітету).

Конституція Української Народної Республіки від 29 квітня 1918 р. готувалася на зразок демократичних конституцій Європи та США. Їх досвід конституційного законодавства опрацювала конституційна комісія на чолі професором М. Грушевським. В основу побудови структури вищих органів держави покладался принцип поділу влади на законодавчу, виконавчу і судову. Найвища законодавча влада, згідно з Конституцією, вручалася Всенародним Зборам, які обиралися населенням на основі рівного, прямого, загального, таємного голосування на три роки. Лише Всенародні Збори мали право приймати закони. Право законодавчої ініціативи належало Президії Всенародних Зборів, партійним фракціям, групам депутатів (не менше 30 осіб), Раді Народних Міністрів, органам місцевого самоврядування, які об'єднували не менше 100 тис. виборців, виборцям у кількості не менше 100 тис. осіб. Виконавча влада належала Раді Народних Міністрів, що формувалася головою Всенародних Зборів, а склад і програма уряду затверджувалися парламентом. Перед ним уряд відповідав за свою діяльність. Судову владу здійснював Генеральний суд, який обирався Всенародними Зборами на п'ять років. Судочинство оголошувалося усним і гласним, усі громадяни, незалежно від посад, – рівними перед судом і перед законом.

Місцевими органами влади й управління ставали виборні Ради та управи – у громадах (сільських і міських), волостях, землях, яким «належить єдина безпосередня місцева влада: міністри УНР тільки контролюють їх діяльність, безпосередньо і через визначених ними урядовців, не втручаючись до справ, тим Радам і Управам призначених, а всякі спори в цих справах рішає Суд Української Народної Республіки».

Якщо Конституція 1918 р. визначала Україну як класичну парламентську республіку, то в проєкті «Основного державного закону Української Народної Республіки», підготовленому за часів Директорії, мова йшла про побудову президентсько-парламентської республіки, оскільки законодавчу владу здійснював однопалатний парламент – Державна Рада, а виконавчу – Голова держави та Рада міністрів.

З 1991 р. розпочалася нова хвиля європеїзації України, безпосередньо пов'язана з проголошенням незалежною Україною курсу на європейську інтеграцію, яка в культурно-цивілізаційному аспекті являє собою шлях до активізації взаємообміну між українською і західноєвропейською гуманістичною культурами і одночасне становлення України як інтегрованої частини глобального суспільства, так і національної держави.

Європейська ідентичність як перепустка в європейський простір

В Європі на сьогодні існує два підходи до визначення європейської ідентичності. Коли країни Європи тільки починали інтегруватися, закладалося розуміння європейської ідентичності, зміст якої полягав у тому, що всі учасники процесів європейської інтеграції були поєднані спільною історією, спільною територією, спільною культурою – це і стало основою *першого підходу* до європейської ідентичності. Однак фундатори ЄС, почавши перетворювати суто економічний союз в політичний, усвідомили необхідність пошуку інших, більш глобальних критеріїв європейської ідентичності. Відтак, в Європі виникло розуміння європейської ідентичності як спільності цінностей. В ст. 2 Лісабонського договору зазначено, що "Союз засновано на цінностях поваги до людської гідності, свободи, демократії, рівності, верховенства права та поваги до прав людини, зокрема осіб, що належать до меншин. Ці цінності є спільними для всіх держав-членів у суспільстві, де панує плюралізм, відсутність дискримінації, толерантність, правосуддя, солідарність та рівність жінок і чоловіків". Звісно, найвищою соціальною цінністю в Європі є людина, а все державне й соціальне життя спрямовані на забезпечення максимальної зручності її існування та комфорту. У цьому суть *другого підходу*.

На думку багатьох авторитетних спеціалістів, шлях до європейської ідентичності лежить через усвідомлення своєї національної ідентичності. Відтак, народи, які на сьогодні асоціюють себе з Європою, спочатку вирішили свої внутрішні проблеми, позбулися історичних образ, а лише потім стали повноправним членом великої європейської сім'ї народів. Цей шлях пройшли французи, німці, італійці, румуни, поляки й багато інших народів. На спільності національних ідентичностей європейських народів якраз ґрунтується перший підхід до визначення європейської ідентичності.

На думку експертів, Україна, щоб здобути перепустку в європейський простір, має враховувати різні підходи до визначення європейської ідентичності. Йдеться про вже згадані вище доктринальні підходи союзного націоналізму та патріотичного конституціоналізму.

З огляду на перший підхід, Україні необхідно підкреслювати спільність української та загальноєвропейської культури. На жаль, мало хто в Європі сьогодні згадує про Трипільську культуру, яка є спільним надбанням України та Румунії – колицкою всієї європейської цивілізації. Чи знає широкий європейський загал про те, що перші розмови про об'єднання Європи відбувалися на саміті монархів європейських країн у 1429 р. в Луцькому замку на території сучасної України? Чи про те, що всесвітньо

відома віденська кава та кав'ярні були започатковані українцем? А саме через такі кроки самоусвідомлення в Україні можна сформувати і національну, і європейську ідентичність в культурно-історичному розумінні. Водночас, це сприятиме формуванню позитивного міжнародного іміджу Української держави.

Із урахуванням другого підходу до розуміння європейської ідентичності – патріотичного конституціоналізму – необхідно збудувати Європу в самій Україні. Що це означає? В першу чергу – необхідність провести численні реформи в Україні, спрямовані на перебудову її соціального, політичного економічного та державного устрою. Метою всіх змін має бути створення в Україні системи життя, комфортної для людини. Кожна людина, індивід має бути найвищою соціальною цінністю – це є справжньою основою європейської ідентичності та європейської цивілізаційної моделі.

2. До Дня пам'яті жертв політичних репресій

Відповідно до Указу Президента України Віктора Ющенка від 21 травня 2007 року №431/2007 "Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937 – 1938 років" в Україні щороку у *третю неділю травня* відзначається *День пам'яті жертв політичних репресій*.

День пам'яті встановлено окремою датою на підтримку ініціативи громадськості "з метою належного вшанування пам'яті жертв політичних репресій, привернення уваги суспільства до трагічних подій в історії України, викликаних насильницьким впровадженням комуністичної ідеології, відродження національної пам'яті, утвердження нетерпимості до будь-яких проявів насильства проти людства та у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору – масових політичних репресій 1937 – 1938 років".

Раніше репресованих згадували разом із жертвами голодоморів відповідно до Указу Президента Леоніда Кучми від 1998 р., і лише в сумні 70-ті роковини Великого терору 1937-1938 рр. його жертви нарешті матимуть свій день вшанування, з чим можна привітати всю Україну та, особливо ще живих колишніх репресованих та родини безневинно загиблих.

На початку 30-х років упокорена репресіями та голодом Україна вже лежала під чоботом Сталіна. Однак її треба було позбавити й голови. Після інспірованого Сталіним вбивства С. Кірова 1 грудня 1934 р. ЦВК СРСР схвалив постанову "Про порядок ведення справ про підготовку або здійснення терористичних актів". Згідно з нею на все "слідство" відводилося 10 діб. Участь захисника, прокурора та й самого звинуваченого, оскарження вироку та клопотання про помилування не передбачалися, а вирок виконувався негайно після його винесення.

Уже 4 грудня газета "Правда" повідомила про викриття "терористів". Негайно розпочалися арешти інтелігенції, зокрема, української, яка, за висловом Сталіна, "не заслуговує на довіру". Перші смертні вироки були винесені і виконані вже у грудні, зокрема, у будинку НКВС УРСР, де 13-15 грудня 1934 р. були розстріляні письменники Григорій Косинка, Дмитро Фальківський, Іван Крушельницький, Олекса Влизько, Кость Буревій та інші.

"Українізація" захлинулася в крові. Наївні її провідники, що насмілилися уявити собі український варіант комунізму, пішли "українізувати" Сибір і Соловки.

2 липня 1937 р. розпочалася наймасовіша за всю радянську епоху "єжовська чистка" суспільства. Цього дня була схвалена постанова Політбюро ЦК ВКП(б) П 51/94 "Про антирадянські елементи". На її виконання 5 серпня 1937 р. був виданий наказ НКВС СРСР №0044, який започаткував операцію масових чисток. На кожну республіку, область, район спускалися ліміти на репресування за I і II категоріями (I – розстріл, II – ув'язнення, співвідношення 3 до 1).

До 15 листопада 1938 р. – дати припинення операції за рішенням Політбюро ЦК ВКП(б) – «особливі трійки» без суду винесли 681 692 смертних вироки, які були виконані негайно. Більше як 1 мільйон 700 тисяч осіб було відправлено у табори. На сьогодні офіційно встановлено, що в період "великого терору" було репресовано близько 3% населення СРСР. З них за політичними мотивами близько 2,5 млн. осіб, або 1,6%.

Сталінський режим нищив Україну з особливою ретельністю і масштабністю. На українській землі здійснювалося планомірне знищення українства. Понад 2 мільйони 800 тисяч осіб стали жертвами розкуркулення й депортацій з України, що тривали протягом 1935-1951 рр.

У криваві жорна репресивної машини потрапили державні та інтелектуальні лідери народу, які були творцями і носіями ідей державності 1917-1918 рр.; українське селянство – першооснова нації, джерело її генетичного коду; творча еліта, яка уособлювала собою наше зростаюче культурне відродження, та духовенство.

За даними СБУ (обсяг архівної документації щодо репресій становить 1314 томів і близько 500 тисяч кримінальних справ), у 1936 р. було заарештовано 15 717 осіб, 159 573 – у 1937 р., 106 096 – у 1938 р., 11 744 особи – у 1939 р. Тільки за 1937 р. було розстріляно 16,5 тис. осіб. Загалом до вищої міри покарання було засуджено 55

тис. 646 осіб. Від загальної кількості заарештованих протягом 1937 р. українці становили 53% (84 тисячі 944 особи), поляки – 18,8%, німці – 10,2%, росіяни – 8%, євреї – 2,5%. За соціальним складом найбільше було репресовано селян – 71 тисяча 452 особи (44,8 % від загальної кількості заарештованих), на другому місці інтелігенція і службовці – 68 тисяч 87 осіб (42,7 %). Робітників репресовано 2 тисячі 519 осіб (1,6 %), військовослужбовців – 1 тисяча 873 особи (1,2 %), співробітників НКВС УРСР – 237 осіб 0,1 %). З них членів і кандидатів КП(б)У – 6 518 (4,1 % від кількості репресованих).

До кінця 1938 р. було арештовано майже все республіканське партійне керівництво. З усіх колишніх керівних кіл КП(б)У залишилися лише О. Бойченко, член ЦК КП(б)У, який згодом став українським письменником, та Г. Петровський – він доживав свого віку на скромній посаді заступника директора Московського музею революції. У 1938 р. Український уряд встиг повністю змінитися – звісно, не з власної волі – аж два рази. Деякий час Україна взагалі не мала голови Раднаркому, а в українському ЦК не існувало кворуму.

В урочищі Сандармох "в обычном месте расстрелов" на півдні Карелії напередодні 20-ї річниці Жовтневої революції, 27 жовтня та 1-4 листопада 1937 р. було виконано смертні вироки 1 111 в'язням Соловецького табору особливого призначення. Серед них близько 300 були з України: історик Матвій Яворський, професор філології, поет-неокласик Микола Зеров, режисер Лесь Курбас, драматург Микола Куліш, міністр освіти УНР Антон Крушельницький і його сини Остап (24 роки) та Богдан (31 рік), міністр фінансів УРСР Михайло Полоз, письменники Михайло Козоріз, Мирослав Ірчан, Олекса Слісаренко, Валер'ян Поліщук, Павло Филипович, Григорій Епик, Михайло Яловий, Валер'ян Підмогильний, Марко Вороний...

Це були молоді та середнього віку люди, які ще створили б неоціненні духовні скарби, володіючи якими, українці стали б урівень з іншими цивілізованими народами. Дехто з них жив би й сьогодні. Сама присутність таких людей у суспільстві зробила б його кращим. Але постріли холоднокривного ката змінили хід української історії.

Хвиля репресій не оминула й Дніпропетровщину.

Навесні 1937 р. НКВС сфабрикував всесоюзну справу "фашистської організації професури". У Дніпропетровську заарештували директора гірничого інституту П.І. Герасимова, професорів С.С. Гембіцького, І.П. Бухинника, А.С. Гутта, А.І. Малиновського, Г.Є. Євреїнова, ректора державного університету М.Г. Куїса та його наступника Г.М. Єфімова, професора О.С. Реву, директора фізико-технічного інституту В.С. Фінкельштейна. Усіх їх засудили до розстрілу.

У другій половині 1937 р. акцент у репресіях робився на «націоналістичний» ухил. Лише чудо врятувало від арешту Д. Яворницького, який уже розроблявся місцевими чекістами як "натхненник українського націоналістичного підпілля".

Протягом 1937 р. на Дніпропетровщині було ув'язнено 427 служителів культу. Відповідно до наказів НКВС у краї проводилися масові арешти представників національних меншин: іранців, німців, румунів, латишів, греків та ін.

Нова кампанія терору 1938 р. вже була націлена й на простих громадян. Селян масово звинувачували в розхитуванні радянської влади. НКВС у багатьох селах і навіть на хуторах розкривала "контрреволюційні націоналістичні українські організації".

Загалом пік репресій на Дніпропетровщині припав на друге півріччя 1937 – першу половину 1938 р., коли в області з населенням менше 3,5 млн. осіб заарештували майже 30 тисяч громадян, тобто кожного 115-го мешканця.

У 2005 р. Президентом України був підписаний Указ щодо заходів, спрямованих на посилення державної підтримки колишніх політичних в'язнів, репресованих та їх громадських організацій. Допомога цим людям має бути загальнодержавною. Дніпропетровська область має стати прикладом у цій святій справі.

В 2007 р. у рамках заходів у зв'язку з 70-ми роковинами Великого терору Український інститут національної пам'яті і СБУ узгодили склад постійно діючої Комісії з питань політичних репресій тоталітарного режиму проти Українського народу, до якої включено також представників МВС України, Держкомархіву України, Інституту історії України Національної академії наук, інших наукових і архівних установ. Основною метою діяльності Комісії є дослідження усіх форм політичних репресій проти Українського народу впродовж 1917-1991 рр., визначення загальної кількості постраждалих та організація вшанування пам'яті жертв.

У Галузевому державному архіві та архівах регіональних органів СБУ проаналізовано фонди часів репресій. Зокрема, опрацьовано документи оперативно-статистичної звітності радянських органів держбезпеки (1314 томів) і кримінальні справи (майже 500 тис.).

За попередньою оцінкою, у період з 1927 по 1990 рік в Україні було репресовано понад один мільйон громадян (1 млн. 67 тис. 355 осіб).

За даними МВС України, в архівних фондах Міністерства та його обласних управлінь зберігається близько 530 тис. справ на спецпоселенців, значну частину яких становлять члени сімей учасників ОУН і вояків УПА, засуджених за участь у цих організаціях, а також особи, виселені за національною ознакою (кримські татари, німці, болгары, греки та інші).

Служба безпеки України продовжує цілеспрямовану роботу з метою оприлюднення матеріалів, які стосуються політичних репресій в Україні. Спільно з Держкомархівом України, Українським інститутом національної пам'яті і МВС України Служба безпеки України реалізовує архівно-пошуковий проект "Український мартиролог ХХ століття". Матеріали з архівів СБУ будуть надані для опрацювання в рамках пошуково-видавничого проекту "Книга пам'яті України".

Сьогодні жодних таємниць, замовчувань та викривлень у питаннях, які стосуються політичних репресій немає і не може бути. Служба безпеки України розкриває для української громадськості та світової спільноти усі наявні у неї архівні матеріали з цієї тематики і закликає до співпраці дослідників, істориків, усіх небайдужих громадян.